

Какво е християнство? Какво е консерватизъм?

Заглавието, което избрах за това обръщение, е "Консерватизъм и християнство". Това е сериозна тема и с риск да кажа очевидното все пак мисля, че е нужно още в началото да направя някои забележки.

Първата е, че ние никога не трябва да забравяме за противоположната природа на религията и политиката. Християнската религия е разказ за вечната истина. Тя е обяснение на нашия произход и съдба, на Божиите намерения и спасението на човечеството. Книгата "Битие" започва със звучното изявление: "В началото Бог създаде небесата и земята", докато Откровението на Йоан е видение за нови небеса и нова земя, едно финално решение и край на мъките. Появата на Исус е история за това как Бог приема човешка форма и умира на кръста за спасението на човечеството. В резултат на това християнската вяра е отговор на най-дълбоките въпроси, които си задаваме: Кой съм аз? Каква е целта на живота? Мога ли да позная Бога? Има ли живот след смъртта?

За разлика от всичко това, политиката се занимава с нещо крайно различно по своя характер - а именно с действията, които управляват света. Политиката е нещо специфично и ограничено. Тя е свързана с временните неща, със заниманията на Цезар, а не с духовните, с Божиите работи. Политиката е обърната към целесъобразността, към ползата и към изкуството на възможното. Поради това няма политическа доктрина, кредо, идеология или дори предразположение, на което трябва да бъде приписвано крайно състояние, защото крайното състояние по определен начин е заложено единствено в християнската религия. Консерватизмът няма монопол върху разбирането на християнството. Аз вярвам, че християнската вяра има връзка с политиката, но това отношение не е нито просто, нито директно. Ние не можем да извлечем недвусмислени твърдения от Библията, които ще ни дадат детайлно ръководство за заплануваното от нас законотворчество. На всеки етап в решаването на един политически проблем, а именно неговото дефиниране, политическото му планиране и накрая превръщането му в закон (и дори по отношение на проблеми като абортите, разводите и хомосексуалността, които някой може да смята за ясни), ще възникват много детайли и практически фактори, които ще трябва да бъдат взимани предвид, най-малко защото един закон, получил статута на писан закон, трябва да бъде изпълним.

Въпреки че религията и политиката са различни типове дейности, както убедително ни обяснява Свети Августин в трактата си "Божия град" (Августин е християнски теолог и епископ, един от основните архитекти на латинската християнска политическа теория, станал най-популярен със своята идея за "двата града" - този на светската власт (Държавата) и този на Бога (Църквата); белж. пр.), християнинът трябва да обръща внимание на този дуализъм. Но да кажеш, че политическата дейност и действията, побуждани от религиозната вяра, са различни неща, не означава, че те нямат отношения помежду си. Християнската вяра дава рамката на разбирането на сътворения свят и следователно на условията, в които управлението трябва да съществува.

Втората бележка, която трябва да се направи, е че Консервативната партия (в Англия, белж. пр.) никога не е била или не е имала амбицията да бъде християнска партия. В това отношение Консервативната партия се различава от

християн-демократическите партии, които съществуват в много страни от континентална Европа. Тя никога не се е основавала на религиозно кредо. Тя винаги е била отворена към хората от всички вери и към хората без религиозна вяра. Тя е събирала в себе си хора с най-различен стил на живот. Определено, нейните лидери са били хора с вяра, дори с дълбока вяра, но тя обикновено е била изразявана в личните им отношения и не е била парадирана на партийно ниво. В действителност, случвало се е точно обратното. Консервативните политици взеха присърце думите на Едмънд Бърк (британски държавник, най-известният консервативен мислител, смятан за "баща на консерватизма", най-популярната му книга "Размисли за Революцията във Франция" е издадена и на български през 2000 година от издаделство Гал-Ико; белж. пр.), че "политиката и амвона са неща, които имат малко сходства", в резултат на което често пъти ни уверяваха, дори и неправилно, че не приемат обвиненията, че са използвали религията, за да си осигурят гласоподаватели.

Религиозните основи на аргументите за консерватизма

Трябва да бъде посочено и това, че откакто думата "консерватор" беше използвана като партиен етикет в началото на деветнадесети век, аргументът за консерватизма, започващ с Едмънд Бърк, беше основан върху религиозния възглед за света и в частност върху истината на християнската религия. Имало е изключения, вероятно най-известното беше Майкъл Оукшот (популярен британски консервативен философ, белж. пр.), но обикновено консерватизмът бе представян като неизменно свързан с религията. Такова е заключението в изследването на Йъншоу "Консерватизмът в Англия", публикувано през трийсетте години на миналия век и в научната работа на Ръсел Кирк - "Консервативният ум", излязла в началото на петдесетте. От друга страна, може да се счита, че изследването на Антъни Куинтън "Политиката на несъвършенство", което се опитва да отдели консерватизма от неговите религиозни корени, води до противоположните заключения. Той твърди, че е имало агностици, които по отношение на консерватизма са смятали, точно както и мнозина християнски мислители, че в книгите на Бърк, Нойман и Сейлсбъри, религиозната вяра не оказва толкова решаващо влияние върху политическите им възгледи, че всички консерватори споделят един общ възглед за несъвършенството на човечеството, който може да произтича и от други принципи, освен от религиозните. От тези три точки, първата с положителност е вярна, въпреки че ни дава само единствения пример на Оукшот, чиито консерватизъм бе ограничен до неговото светско приемане; с второто твърдение аз мога да споря; а третото е по-скоро една ограничена концепция за консерватизма. Позволете ми да дам няколко примера.

Ако има събитие, което е довело до главното разделение в британската политика и е дало в крайна сметка формулировката на консервативната партия, то това събитие е Френската революция. Бърк казва, че Френската революция е "най-удивителната криза, случила се досега в света." Тя беше нещо крайно, радикално, експериментално, кърваво, хаотично, "една чудовищна трагикомична сцена", при която собствеността се конфискува, църквата се ограбва, семейството и традицията се подкопават, монархията се сваля, а атеизмът се окуражава. В своите "Размисли върху революцията във Франция", публикувана през 1790, Бърк атакува революционерите и техните симпатизанти

в Англия, но винаги с аргументи, откровено установени в религиозната натура на човека и религиозната основа на обществото. "Ние знаем и наша гордост е да знаем - твърди той - че по своето устройство, човекът е религиозно животно: че атеизмът не само е срещу нашия разум, но и срещу нашите инстинкти; и че той не може да тържествува дълго", от което следва, че "религията е основата на гражданското общество и източника на всичко добро и на всяка утеха", и особено, че "християнската религия досега е била наша подкрепа и утеха и един огромен източник на цивилизация сред нас." Няма да бъде силно, ако кажем, че практически всяко твърдение на консервативния подход в политиката, от времето на Бърк насам, признава своя дълг към неговите "Размисли".

Безспорно чувствата на Бърк бяха повторени и от Дизраели (британски министър-председател от Консервативната партия, задълбочил започнатата от вигите реформа по разширяването на политическите права на гражданите; белж. пр.). "Най-силният принцип, който управлява човека, е религиозният принцип... Мъдрото правителство се съюзява с религията, утвърдена в обществото и одобрена от държавата." И още: "духовната същност на човека е по-силна от законите или конституциите. Няма правителство, което може да издържи дълго без да признае това за своя основа, няма законодателство, което може да издържи, ако не произтича от този извор. Религиозният принцип може да се развие в различни форми, да приеме вида на много идеи и да се представи в много църкви, но принципът е свещен. Както времето е разделено на ден и нощ, така и религията почива върху Божественото провидение и отговорността на човека."

На пръв поглед Джон Хенри Нюман изглежда малко вероятен кандидат за консервативен философ: на двадесет и три годишна възраст той бе ръкоположен в Англиканската църква, бе един от лидерите на Оксфордското движение, стана кардинал на Римокатолическата църква, не написа нито един трактат по политическа философия, но затова пък, през 1841 година, публикува серия статии в *The Times*, атакувайки в тях остро "Tamworth Manifesto" на сър Робърт Пийл (ръководител на консервативно правителство в Британия през XIX век, което прави първите опити да въведе нашироко принципите на свободната търговия; белж. пр.), и в края на живота си каза: "Аз не обичам Консерваторите". Въпреки това Ръсел Кирк и Антъни Куинтън заключиха, че Нюман, макар да му липсваше какъвто и да е политически усет, беше големият майстор на философския консерватизъм през Викторианската ера.

Той бе консерватор с малко "к". Неговият консерватизъм бе основан на религиозните му убеждения и в частност на ударението, което той поставяше върху значението на човешкото падение и доктрината за първородния грях, заедно с вярата в реда и хармонията на видимия свят, отразяващи реалността на невидимия и разкриващи Божието провидение, от което държавата и всеки отделен човек са част.

Неговият консерватизъм се разкрива по различни начини. Той беше безмилостен опонент на либерализма (когато говори за либерализъм, в повечето случаи, но не във всички, Браян Грифитс има предвид левите и ляво-центристиките "реформаторски" движения, които в България сме свикнали да наричаме най-общо социализъм, макар това да не е точно; белж. пр.). Имаше дълбок усет за законите и реда, които съществуват в света, но не просто за законите, които движат физическия космос, но и съществуващите закони в

моралните, политическите и социалните сфери. Той отдаваше голямо значение на мъдростта, въплътена в институциите, "които са издържали изпитанията и са получили одобрението на годините" и които, като последица от това, не зависят от капризите на отделните хора. Той силно ценеше традицията, която за него бе нещо повече от идеи, въплътени в институции. За него традицията не бе специално оформено предписание, а нещо, което винаги се е изразявало по начини, които обществото най-добре чувства. Тя бе нещо, което не можеше да се изрази лесно в проста поредица от твърдения и предписания.

По подобен начин християнската вяра е централна точка в защитата на консерватизма в двете големи негови представяния през двадесети век: "Консерватизмът" на лорд Хю Сесил, публикуван през 1912 година, и "За консерватизма" на Куентин Хог, публикуван през 1959.

Книгата на лорд Хю Сесил, която вероятно е най-елегантното изложение правено някога на консервативна позиция, твърди, че при всяко обсъждане на политически принципи ние трябва да имаме някакви стандарти за правилно и грешно, с които да ги потвърждаваме. И той много ясно основава своите стандарти за добро и зло върху стандартите на Новия завет. Следователно, той не бе способен да обсъжда проблеми като различните претенции на богатите и бедните, като действията на конкурентната пазарна икономика, проблемите на бедността, мерките за подобрене на състоянието на хората и съдържанието и структурата на националното образование, без да се обърне към религията. Той смяташе за позорно и срамно в една християнска страна да има голям брой хора, живеещи в бедност и мизерия. Той откровено защитаваше възгледа, че християнството изисква социални реформи. "За консерватора тази цел (социалната реформа) идва с една свещена подбуда, подбудата на религиозните основи на Торите (т.е. консерваторите; белж. пр.), които скърбят за бедните и затова те са негова неотложна грижа." Той настояваше още по-силно, че религията не е само директно свързана с политическите проблеми, но и че оказва индиректно влияние върху тях. Според него, всеки политически въпрос, който повдига проблемите на моралния дълг, не може да бъде разглеждан без да бъде свързан с християнските стандарти. Една от най-впечатляващите части от главата в неговата книга, която се занимава с религията и политиката, е етиката на конкурентната пазарна икономика.

Неговото заключение бе, че "защитата и подкрепата на религията е най-важната функция на консерватизма. Това е основният камък, върху който се крепи цялото здание... Колкото по-дълго консерватизмът изпълнява своя дълг към религията като първа негова цел, толкова по-дълго ще бъде защитен от две принципни опасности: опасността от разтварянето му в някаква вариация на либерализма, подкрепяйки исканията и на други групи политици, но и предлагайки мерки, които не се различават от който и да било друг разпространен принцип; или другата опасност - заставането в защита само на онези, които са заможни, които са силните на деня, без искреното усилие да се мисли и за интересите на другите хора. Религията е стандартът, по който плановите на политиците трябва да бъдат преценявани, религиозното съзнание трябва да пречиства политическите цели и методи. Така, консерватизмът няма да се превърне в символ на излишна политическа фракция, или на защитник на егоистична класа. С езика на консервативната партия, той казва: "Консерватизмът не трябва да отбягва призива към християнска моралност.

Негова характеристика като партия трябва да бъде постоянната готовност религиозните стандарти да бъдат прилагани към политиката."

В "За консерватизма", Куентин Хог, сега лорд Халишам, казва, че е "размишлявал ужасно дълго", преди да пристъпи към писане на главата от своята книга, в която се обсъждат въпросите на религията и обществото. Това е въстъпителната глава към един дял, който е посветен на базисните консервативни идеи. Тя е поставена в началото на дяла, защото логически предхожда онези идеи, които ние обикновено свързваме с консерватизма - органичното естество на обществото, политическата свобода, частната собственост, управлението на закона, частното предприемачество и приемствеността като състояние на прогреса, мъдростта, въплътена в традициите и институциите. "Въпреки че не съм нищо повече от политик, използващ религията в подкрепа на своята политика, признава Халишам, аз не мога да устоя и да не пиша за това, в което вярвам, че е истина, и аз съм окуражен в моята вяра от факта, че не мога да открия значим консервативен автор, който да не е бил управляван от същите изводи", а именно, че "не може да има истински консерватизъм, който да не е основан на религиозния възглед като база на гражданския дълг и не може да има истинска религия, в която базата на гражданския дълг се разглежда като чисто светска." Той казва, че е управляван от това заключение, защото смята, че не може да раздели своята политическа вяра от своя краен възглед за реалността. Това е много важно наблюдение. Християнската вяра е един светоглед и заради това политиката не може да съществува като абсолютно независимо от религията действие.

Въпреки че е признат най-вече със своя принос в литературата, идеята, че религията трябва да подкрепя политическата философия на консерватизма, се забелязва много ясно в някои от книгите на Т. С. Елиът. Една политическа философия, убеждава ни той, не е просто поредица от политически ангажменти или програми на политическата партия, но и начин на живот. За да се разбере това, политическата философия трябва да бъде разгърната до мястото, което Елиът нарича - "основа на колективния темперамент", до "пътищата на поведение и неосъзнатите ценности." Фактически той открито настоява, че това води политическата философия до религиозните корени на обществото. "Политическата философия извлича своите подбуди от етиката, а етиката - от истината на религията. Това просто е завръщане към безкрайния източник на истина... ние не можем да пренебрегнем този значим аспект на реалността."

Той публикува "Идеята на християнското общество" през 1939 година, опитвайки се да се противопостави на растежа на фашизма в Европа. Там той задава въпроса: Ако малък брой хора могат да имат подобно унищожително и вредно влияние върху своите страни, защо да не може малък брой християни да имат също толкова силно влияние, но за добро?

В книгата си, той показва избора, пред който стои обществото в онова бездиханно време, а именно дали да се продължи по-нататъшното движение към диващина, с нейната материалистична и закърняла култура или да се избере пътя на основаното на религията общество, което макар и несъвършено, е по-добро и от либералните алтернативи. Елиът е язвителен и в атаката си към либерализма, защото, по негово мнение, той разрушава социалните навици на хората, разтваря тяхното колективно съзнание в индивидуално съзнание, позволява широкото разпространение на неразумни мнения чрез заместването

на истинското образование с прости предписания, окуражава интелигентността пред мъдростта, парвенющината пред професионализма. Либерализмът беше дефиниран повече като движение, казва той, което иска да премахне нещо, отколкото като движение, което ще донесе нещо. Либерализмът освобождава енергия, вместо да я запазва. Елиът вярваше, че краят от действията на либерализма се оказва много по-различен от първоначалните му намерения; либерализмът би довел до nihilистичен хаос, който за да бъде прекратен, би довел управлението на бруталния контрол.

Но освен либерализма, Елиът атакува и консерватизма с голямо "К". Не е нужно да смятаме, че една философия за живота, която в действителност може и да не е нищо повече от обикновена поредица от навици и правила, да е достатъчна да ни ръководи. Защото колкото е противопоставен на либерализма, толкова консерватизмът може да бъде и израз на "вкостеняване". Не може да бъде отговорено на въпроса "какво трябва да бъде запазено", ако мислим само в рамките на консервативната философия.

Отговорът на този въпрос, казва Елиът, много години по-късно в своето обръщение към Консервативния политически център, озаглавено "Литературата на политиката", може да бъде даден чрез достигане на онова, което той наричаше "предполитическо". Той припомня своето ранно разбиране на политическата философия, характеризирайки предполитическото като "пласт, от който извира всяко рационално политическо мислене, и от който се подхранва... Това е земята, в която живее Бога... Въпросът на въпросите, от които нито една политическа философия не може да избяга и правилният отговор, който цялото политическо мислене трябва да даде, е съвсем прост: Какво е човекът? Къде са неговите граници? В какво се състои неговото нищожество и неговото величие? И накрая: Каква трябва да бъде неговата съдба?

Две идеологии

На едно място в "Право, законодателство и свобода" Фридрих Хайек казва, че модерното пренебрежение към "идеологията" или към всички общи принципи, е станало прекалено разпространено, а не би трябвало да е така. Да се ръководиш само от изрично поставени и съзнателно възприети конкретни цели като отхвърлиш всички общи ценности, подчертава той, е погрешно и дори лошо - пагубно. Моето разбиране по този въпрос съвпада с това на Хайек и ще го разкрия тук, доколкото ми позволява формата на краткото есе, без да се впускам в сухи дефиниции или да навлизам в дълги разсъждения върху значението и смисъла на термина "идеология".

На първо място ние трябва да се съгласим, че човекът и обществото не могат да постигнат нищо, ако бъдат лишени от общи принципи, от идеи и съответно от идеолози. Не може да има разумна и стабилна политика, ако зад нея не стои разумна идеология. Не може да има стратегическа и дългосрочна политика, ако политическите действия не са подкрепени от подходяща идеология, която да обхваща в себе си група от взаимно свързани принципи и ценности. Съчетаната с прагматизъм вяра в разумните принципи и ценности е извор на всяко устойчиво политическо развитие и основа на всеки успешен обществен ред.

Защо тогава днес терминът "идеология", чрез който могат да бъдат назовавани различните вери и ценности, непременно се свързва с нещо "вредно"?

Отговорът на този въпрос е лесен. Заради двете големи провалени идеологии. Идеологиите на фашизма и комунизма. Когато споменем думата "идеология", обикновено не се сещаме за ценности и идеи, а за манипулация, пропаганда и прикриване на нечисти стремежи и дела. И това разбиране има своите основания предвид опита на XX век, през който под знака на единствено вярната "идеология" се извършиха най-големите зверства в човешката история. Фридрих Хайек казва, че хората не само свързват идеологията и идеолозите с лошия си опит, но и нейните най-ярки защитници в близкото минало - социалистите и левите либерали, се видяха принудени от неуспеха на своето "социално инженерство" да сменят риториката си. Така на мястото на "идеологията" те въздигнаха в култ новата, чиста от страсти (и принципи) рационална политика, която между впрочем също е форма на идеология.

И все пак само комунистите и фашистите ли имаха идеологии? Само с тях ли трябва да бъде свързвана тази дума? Разбира се, че не.

Един съвременен мислител - Антъни де Джесаи, твърдеше в свое есе, че либерализмът единствен сред големите политически течения няма идеология. Това донякъде е вярно, ако говорим за радикалния либерализъм, за онзи либерализъм, който не се спира пред нищо и на нищо, увлечен единствено от импулса за промяна. Но има и друг либерализъм. Класическият либерализъм. В какво през последните 200-300 години, ако не идеология, се е превърнала философията на Адам Смит, Джон Лок или Дейвид Хюм? И на какво, ако не на здрав разум, умереност и жива християнска вяра, се основава техният "проект" за по-добър и справедлив свят?

Жива ли е тяхната идеология и как я наричаме днес?

Идеологията на Хюм, Лок и Смит, поне в Западния свят (а след Студената война и в Централна и Източна Европа), е жива и е наричана най-общо неолиберализъм (а в Америка неоконсерватизъм).

Ако социализмът, фашизма и другите радикални идеологии и движения донесоха само беди на човечеството, каква е тогава вредата или опасността от неолиберализма? Да не би тази идеология да е единствено вярната? Да не би неолибералите да вярват, подобно на техните антиподи, че са единствено правите, че могат да бъдат поредните съдници на света. Ще прозвучи самоуверено, но неолиберализмът или умереният либерален консерватизъм са най-добрите идеологии. Това не означава, че другите политически движения нямат място и значение в нашия живот и история. Напротив. В историята и живота няма ненужни и случайни събития. Въпросът за отделната личност обаче е в какво вярва и от коя страна стои - от страната на доброто или на злото, от страната на истината или на лъжата.

Някои коментатори с леви убеждения и слаби знания продължават да ни напомнят, че Адам Смит е вярвал, че светът ще стане по-добър, ако всички ние бъдем оставени свободно да преследваме личния си интерес. Спирайки дотук, те се опитват да ни внушат, че бащата на "капиталистическата идеология" ни е предлагал твърде лоши съвети. Разбира се, едно такова разбиране на възгледите на автора на Теория на моралните чувства е прекалено повърхностно и абсолютно погрешно. Да се поставя ударение само върху тази част от философията на Адам Смит и то извадена от по-широкия ѝ контекст, е

погрешно и спекулативно. Този, който настоява, че тръгващата от шотландските, английските и френските класици либерална идеология, се опира на индивидуалния, егоистичен, безогледен стремеж към печалба или не ги е чел внимателно, или просто не желае да ги разбере. Когато се обобщава тяхната философия, ударението съвсем естествено трябва да бъде поставяно върху оптимистичната идея, че разумното преследване на личния интерес води до задоволяването на общия за всички интерес. Принципът за хармонията между отделния индивид и обществото е най-важният политически и икономически принцип на класическия либерализъм.

Един бърз поглед върху социалната мисъл от епохата на Адам Смит е достатъчен, за да се убедим, че никой от най-големите политически мислители от този период не е проповядвал анархистичен егоизъм.

"Людете най-много се сходят по природа, казва Спиноза, когато живеят по указанията на разума. Следователно тогава людете ще бъдат най-много полезни един на друг, когато всеки от тях търси най-много своята собствена полза"; Томас Гордън: "Честното трудолюбие на всеки и неговите полезни таланти, когато са използвани за обществото, ще се използват и за самия него; и когато той служи на себе си, ще служи и на обществото"; Монтескьо: "Всеки индивид увеличава общественото благо, докато мисли за осъществяването на собствения си интерес"; Джосая Тъкър: "[хората са] водени от невидима ръка...без да го искат, без да го знаят, развиват интереса на обществото"; Едмънд Бърк: "Благородният и мъдър разпределител на всички блага кара хората, независимо от волята им, преследвайки собствените си себични интереси, да свързват общото благо със собствения си индивидуален успех"

Хармонията в социалния свят трябвало да бъде постигната чрез законите на разума, чрез примиряването на личния и общия интерес. Един от най-известните примери за тази политическа цел е атаката на Адам Смит към "търговската система" в Богатството на народите (на пръв поглед звучи парадоксално "бащата на капитализма" да напада първите "носители на капитализма" - търговците). Показвайки предизвиканата от алчност глупост на едрите търговци и управляващите Адам Смит разсейва предразсъдъците в държавната политика, улесняващи грубото преследване на частните интереси за сметка на общите. И това в никакъв случай не е форма на социализъм. Частните интереси могат да бъдат най-успешно постигнати, само ако не се нарушават интересите и на другите хора. Хармонията, в която Смит вярва, няма никаква връзка с принципи от рода: "Ако не си чук, ще бъдеш наковалня" или с известния Хобсов "homo homini lupus" (човек за човека е вълк). В Теория на моралните чувства Смит казва: "На голямата шахматна дъска на човешкото общество всяка отделна фигура си има свое собствено правило за движение, различно от това, което законодателството може да се опита да й наложи. Ако тези две групи правила съвпадат и действат в една посока, то играта в човешкото общество протича гладко и хармонично и има шансове да бъде приятна и успешна. Ако са противоположни или просто в различни посоки, тогава играта ще върви трудно и обществото винаги ще е в най-висока степен на безредие."

От класическата либерална теория се е родила днешната истинска неолиберална идеология, която поставя свободата и разума на най-високо място и която има за цел да построи свят, където равновесието в отношенията между отделните хора, между държавата и човека, между нацията и останалите

нации, позволява на всеки да бъде свободен да преследва целите си без другите да губят от това. Макар и утопична, тази цел не е лоша и най-важното - плодовете, които е давала и продължава да дава, винаги са били добри. Освен това, не бива да забравяме, че класическият либерализъм се е опирал както на просветения разум, така и на дълбокото религиозно усещане. На вярата, че над човека стои нещо по-голямо и че човек има за дълг да бъде от полза на ближния си.

Има две групи идеологии, които можем да разделим на "реални" и "фантазни". Идеологиите от първата група са характерни с един парадокс: те са стари и "доказани" във времето, но въпреки това никога не губят своята противоречивост и никога не са в състояние да спечелят пълно надмощие над по-новите и радикални вярвания. Те са основани на опита, но заради непрекъснатия стремеж на човека към промяна винаги изглеждат остарели, тромави, непривлекателни, скучно, а често пъти и лицемерно морализаторски и накрая песимистични. Голямото предимство на реланите идеологии е, че докато не забравят миналото, се грижат за настоящето и бъдещето. Освен това, поради опита на своята дълга история, те са станали далеч по-толерантни към близките им по умереност, но все пак различни вярвания. Реалните идеологии признават различията и са толерантни. Така, независимо дали става въпрос за идеологията на днешните социал-демократи и либерали или за вярванията на модерните консерватори и умерени традиционалисти, всички, които са в групата на реалните идеологии, се отличават с уважение към разума и с проява на умерен темперамент.

От другата страна е групата на радикалните или "фантазните" идеологии. Пример за такива са всички радикални националистически, крайно-традиционалистски, комунистически, фашистки, анархистки и религиозни движения. Те се отличават по своята простота и фанатична самоувереност. Те се отличават с "авангарда" си, т.е. със силни и авторитарни водачи и със строгата си организация. Те не признават различията и са изключително лесни за разбиране, не толерират нищо извън себе си, нищо, което влиза в противоречие с тях; глухи са към рационалните доводи и презират умереното поведение, смятайки го за слабост.

Когато се появят, фантазните идеологии обикновено изглеждат много по-силни и непротиворечиви, отколкото са в действителност. Важна тяхна особеност е, че се градят на отрицанието, на бунта, на агресията. Те разчитат на емоциите и на гнева на хората, техният призив, тяхната идеологическа енергия е насочена винаги към онеправданите, към малцинствата или "народа" и това създава или трябва да създава погрешното впечатление, че каузата им е "благородна" (или "справедлива"), а методите им оправдани. Фантазните идеологии се появяват обикновено по време на обществена криза и бързо мобилизират големи човешки маси. Ако след въздигането си въобще успеят да изградят някаква система или ред, то това винаги е една нестабилна конструкция, която в крайна сметка рухва под собствената си тежест и лъжа.

От фантазната идеология също има полза. Тя винаги е реакция на реда, налаган от някоя господстваща, но превърнала се или превръщаща се в празно лицемерие реална идеология. И е толкова по-силна, колкото по-слаба и неискрена е вярата в традиционните принципи и ценности. Толкова по-опасна и влиятелна е, колкото повече хора живеят със съзнанието, че са онеправдани.

Парадоксално, но революциите в крайна сметка укрепват и подхранват завръщането към действителните, традиционни ценности. Те реформират и връщат силата на традиционната вяра и убеждения. Например протестантството в Западна Европа реформира католицизма. Друг пример, но с обратен знак, е на критиците на днешните развити западни общества. Те често казват, че системата задоволява голяма част от консуматорските потребности на средната класа, което я прави "безмозъчно стадо". Никой от тях не допуска обаче, че ако тази система наруши спокойния живот хората, те ще възвърнат разума си. Това, че гражданинът на САЩ е безкритичен към двупартийната система и към институциите на своята родина, може да изглежда подозрително на изстрадалия тоталитаризма източноевропейец, но това не означава, че политическият ред в Америка е лош или че се манипулира изкуствено от властта. Това по-скоро означава, че там реалните идеологии са живи, успели са да изградят стабилен политически и икономически ред и дават своя полезен плод, изразен в спокойствие и просперитет.

За заключение: вместо да казваме, че идеологията винаги е нещо порочно или ненужно, вместо да я свързваме единствено с користна политическа, религиозна или икономическа пропаганда и да отричаме нейната полза, по-добре е да знаем, че светът неизбежно е свързан с идеологиите. Важното е ние, обикновените хора, да се научим да различаваме реалните от фантазните идеологии и да разбираме какво стои зад политиците, партиите и останалите човешки власти.

Как можем да разберем коя идеология и водач са "реални"? Старата библейска максима казва: "По делата им ще ги познаете". А делата са мир, благоденствие и просперитет. Когато тези неща ги има в обществото, когато преобладават, значи властите в по-голяма или по-малка степен следват "реална идеология".

Трябва да се знае обаче, че дори и в "добро" време фантазните идеологии са живи и непрекъснато се опитват да печелят влияние. Хората са склонни както към благородни постъпки и разумно държание, така и към завист, неоснователно недоволство и агресия. Повечето хора винаги намират поводи за недоволство. Повечето хора винаги смятат, че утрешният ден трябва да бъде по-добър от днешния. Тази нагласа е изворът, от който се храни фантазната идеология.

Демокрацията е режим на обществата ръководени от реални идеологии (още едно доказателство за съдържащата се в тях толерантност), тя е техният венец, но и тяхното проклетие. Преди около петдесет години в своята "Capitalism, Socialism, and Democracy" Шумпетер каза, че когато стане дума за демократични избори, хората сякаш губят разума си, чувството си за отговорност и забравят своите реални интереси. Век преди него, наблюдавайки младата американска демокрация, Алексис дьо Токвил предупреди за опасността от "тирания на мнозинството"; древните гърци пък бяха забелязали, че най-краткият път до тирани е през демокрацията. Ние не можем да отречем истината в думите им. И след като имаме късмета да живеем в демокрация и още повече след като вече сме опитали на гърба си нейните слаби страни, можем да си поставяме малко по-често въпроса: По какво се различава лидерът на реалната идеология от лидера на фантазната?

Лидерът застанал зад една реална идеология би трябвало да се отличава със своята умереност и със способността си да избягва острите конфликти с противници от лагера на другата "реална идеология". Същевременно той

трябва да усеща присъствието на радикалите, на носителите на безредие и лъжа, на всички подчинени на фантазиите, манипулацията и лъжата политици и да бъде безкомпромисен към тях. "Истинският" или "реалният" политик би трябвало да е толерантен към мнението на опозицията, да се вслушва в него и да се опитва да "открадне" добрите идеи като се съобразява и със своята вяра. Реалният политик цени всяка своя дума и постъпка. Той рядко обещава. Той е искрен, дори някога да премълчава част от истината. Той винаги обяснява и не говори с лозунги и заучени фрази. Харизмата и силата на неговата риторика произтича изцяло от искрената му вяра, а не от способността му да осъжда и заклеймява. Политикът зад реалната идеология е оптимист, защото знае, че разумът, в който вярва - макар и притесняван, макар и бавно - успява да съгражда. Но също така той е и песимист, защото вижда, че в политиката, както и в живота, злото стои винаги до доброто. Песимист е защото познава човешката природа. Такъв политик, независимо дали е в опозиция или на власт, не се поддава на масови емоции; неговата стратегия не е от днес за утре. Този политик работи, без да чака награда и почести. Той знае, че най-точната оценка се дава от историята и че най-добрият водач е традицията и умереността.

Обратно - лидерът, поклонник на фантазната идеология, е безпринципен верноподаник или шумен радикал. Той винаги е сред най-горещите защитници на принципите и справедливостта. Понякога се отличава със силни ораторски способности. Има отговор на всеки въпрос, хитро крие повърхностните си познания. Колкото по-малко знае, толкова по-шумен е. Ненадминат е в критиките си към другите и търси любовта на масите. Той първо манипулира чувствата, после разума. По този начин той бързо печели възхищение и доверие (както и бързо ги губи). Когато е в опозиция изглежда силен, във властта времето му бързо изтича. Когато е на власт решенията му са хаотични, позициите вече неясни.

Тук само ще добавя, че има и един трети, по-особен вид "фантазен" политик. Можем да го наречем "политическият бюрократ" или верноподаника. Той няма никаква харизма, смята че е много авторитетен, благодарение на празния си език. Цялото му същество е обладано от усилието да демонстрира хладен разум и разбиране "на проблематиката". Така той показва зазубреното в канцеларии и коридори, но не и опит и знание. Този тип човек попада в политиката по някакъв тайнствен начин. Той е в политиката, за да играе ролята на идеалния организатор и изпълнител, а краят му обикновено е като на Сайм от Изследователския отдел или като на потния Парсънс (вж. 1984 на Оруел). Т.е. сдъвкан и унищожен от собствената си фантазна вяра и партия.

Фантазната идеология е идеология на лъжата. Лъжецът трудно може бъде опроверган в честен дебат. В един нормален политически или интелектуален дебат аргументите, подкрепени с факти, играят важна роля. В подобен дебат хората изкарват различна информация и се опитват да я интерпретират с инструментите на логиката. Но застанеш ли пред опонент, който е хроничен лъжец, скрит зад някаква фантазна идеология, стратегиите на добрия дебат не действат. Няма лесна защита от лъжеца. Той непрекъснато изкарва нови и нови лъжи, които непрекъснато и непрекъснато трябва да бъдат опровергавани. За честния човек, спорът с лъжец е нещо отвратително, нещо, което може да го изкара от равновесие и да го направи за смях. Когато гледаме и преценяваме политическите дебати по медиите, ние не трябва да обръщаме внимание на

това кой кого е надприказвал, кой е загубил самообладание, а да си припомним фактите от живота на политиците, какви позиции са защитавали и дали са били правилни. Трябва да мислим коя партия стои зад тях и да помним какво е носила тази партия на държавата и обществото, на нас, на нашите родители и какво ще донесе на децата ни. Трябва да помислим фантазна ли е била нейната идеология, зачитала ли е морала, носила ли е богатство, мир и просперитет на България.

Споровете около идеологията и правилната политика ще бъдат много по-съдържателни и полезни, ако винаги си поставяме няколко въпроса: Кои са хората (лидерите) и какво е миналото им? Кого сме хващали в лъжа? Каква е тяхната идеология, какви ценности проповядват и каква е тяхната риторика - кой предлага критика без ясни алтернативи и кой аргументи с позиция?

Дали става въпрос за външна политика или за вътрешна, дали се отнася до нашия личен живот, ние трябва да бъдем внимателни. Да си задаваме въпроси и да търсим отговори. Иначе сме обречени на живот в свят на самозаблуди, фантазии и разочарования; живот, лишен от приятния вкус на великите идеи и техните идеолози.

Основни идеи на представителите на класическия икономически либерализъм

Икономическият либерализъм се заражда в Англия в края на XVII и началото на XVIII век. Това е естествен процес, тъй като по това време Англия е доминираща икономическа сила в света и самата икономическа наука се явява главно английски продукт. Основните предпоставки за настъпващите промени в икономическия живот са, от една страна, свободните капитали, натрупани от търговски операции и от богатствата на новооткритите земи, а от друга, свободните от извъникономическа принуда хора, продаващи своята работна сила. В тази променяща се икономическа обстановка свободното предприемачество и ненамесата на държавата в стопанските инициативи и прояви на хората, осигуряването на индивидуалното право на икономическа дейност са зараждащите се принципи на икономическия либерализъм.

Двете основни характеристики на икономическия либерализъм са частната собственост и свободният пазар. Икономическата свобода е един от най-важните компоненти на икономическия либерализъм. Икономическата революция, довела либерализма на историческата сцена, променя въобще човешкия живот и води до политическа свобода и по-голяма справедливост по отношение на предприемачеството и инициативата на хората.

Философска основа на икономическия либерализъм е тълкуването, че обществото е създадено за човека, а човекът в съответствие със своите естествени права е свободен и в своята стопанска дейност. Това означава, че свободната частна инициатива може да създаде икономически ред, отговарящ на природата на човека, ако държавата не се намесва. Икономическата политика на либерализма дава така необходимата възможност на хората за свободна инициатива, отчитайки икономическите им интереси и нищо повече. Това е един от постулатите на икономическия либерализъм. Очевидно е, че институциите на либералното общество трябва да осигурят необходимия икономически климат за задоволяване на стопанските предпочитания на хората

без принуда. Това може да се постигне чрез механизмите на свободния пазар с минимална или никаква намеса на държавата. Това е другият постулат на икономическия либерализъм.

В развитието на либералната икономическа мисъл могат да се обособят два основни етапа, първи - класически икономически либерализъм, свързан с нейното възникване и обхващащ периода XVIII – XIX век, и втори – неолиберализъм, свързан с възраждането и доразвиването на либералната идея през 20-те и 30-те години на XX век и продължаващ до наши дни.

Най-видният представител не само на класическия либерализъм, но и на класическата икономическа мисъл въобще е несъмнено родоначалникът на икономическата теория Адам Смит (1723 – 1790). Уникалната заслуга на "бащата на зрелия класицизъм" е, че за първи път в историята на икономическата мисъл той успява да създаде една цялостна теоретична система от икономически знания за законите на пазарното стопанство.

"Апостолът на икономическия либерализъм" в класическата либерална традиция Адам Смит пледира за премахване на всички ограничения по отношение на пазара и предлагането на работна сила. Във фундаменталното си икономическо произведение "Богатството на народите" "шотландският мъдрец" застъпва идеята, че промените в политическата система се обуславят от промените в икономическия ред. Свободната търговия и въобще либерализмът в икономическия живот намират своето естествено съответствие в един конституционен ред, гарантиращ гражданските и стопанските свободи.

Смит разглежда личността от гледна точка на егоистичната ѝ природа като "икономически човек". Преследвайки своите егоистични интереси, човек по най-добър начин спомага за интересите на обществото – растежа на производителните сили и богатството. Смит счита, че движещите сили на икономическия процес всъщност са израз на естествени (обективни) закони, на основата на които се създава "естественият ред" във функционирането на стопанския организъм. "Естествената свобода" в икономиката, свободната конкуренция, ненамесата на държавата в стопанската система – това са условия за "най-благоприятно" прилагане на икономическите закони и постигане на "естествения ред", а следователно на развитие на икономиката, растеж на богатството и благосъстояние на нацията.

Основен принос към теоретичното дооформяне и установяване на икономическия либерализъм в английската икономическа мисъл има Дейвид Рикардо (1772 – 1823). Той става теоретически изразител на движението за довеждане докрай на развитието на свободния пазар в Англия.

Класическата значимост на Д. Рикардо се състои в сериозното му постижение да представи категориите и законите на пазарното стопанство в монистично единство (за разлика от дуализма в творчеството на А. Смит). В главното си икономическо произведение "За принципите на политическата икономия и данъчното облагане", което излиза през 1817 г., Рикардо поставя в основата на своята концепция трудовата теория за стойността, според която трудността на производството на стоката е правилната мярка на стойността ѝ.

Рикардо довежда принципите на икономическия либерализъм до най-голяма висота. Той застъпва становището, че движещата сила на общественото развитие е само личният интерес, и затова разглежда системата на икономическия либерализъм като "естествено" устройство на обществото. Разработвайки проблемите на свободната инициатива, Рикардо прокара и

идеята за необходимостта от свободна международна търговия и обосновава икономическата изгода от международното разделение на труда и специализацията на страните в производството на стоки за експорт.

Достойни последователи на класическите мислители, но със свой собствен принос в икономическата наука и големи привърженици на либералната идея са представителите на популярния икономикс (икономически мислители, появили се като популяризатори на А. Смит и Д. Рикардо) - Жан-Батист Сей и Клод-Фредерик Бастиа.

Французинът Жан-Батист Сей (1767 – 1832) е повлиян силно от либералния принцип - *laissez faire*, както и от идеите на великото произведение на А. Смит "Богатството на народите". В работата си Сей се показва като голям поклонник на пазара и пазарната хармония, обосновавайки възгледа за саморегулирането на пазара и безкризисното развитие на пазарната икономика, станал повече известен като Закона на Сей.

Сей формулира в няколко тезиса и своята оптимистична и либерална концепция относно кризите и регулативизма. В един от тях той се обявява срещу негативната роля на протекционизма във външната търговия и в полза на свободната търговия от позициите на взаимноизгодния позитивен ефект за развитието на националните стопанства от свободното им участие в международния стокообмен.

Придържайки се към принципите на либерализма на Смит, Сей пледира и за "ниска цена" на държавата в живота на обществото, за минимум държавна намеса във функционирането на националната икономика.

За Клод-Фредерик Бастиа (1801 – 1850) често се говори като за "френския журналист-икономист на XIX век". В своето оригинално по характер творчество Фредерик Бастиа проявява уменията си да съчетава икономически, философски и религиозни идеи за либерализма, като го представя не само като икономическо, но и като политическо, обществено явление. Бастиа поставя в центъра на своето творчество пазарната система, която определя като единствено възможна, естествена и хармонична. Тайната на хармонията той вижда в нейните източници: размяната и свободната конкуренция. А собственият интерес е в сърцевината на хармоничните обществени отношения. В своите произведения Бастиа се проявява като ревностен защитник на свободните пазари и търговия и противник на държавното регулиране на икономическите процеси.

Поява и развитие на икономическия неолиберализъм

Неолиберализмът се заражда през 20-те и 30-те години на XX век, а в следвоенните години неговите принципи се избистрят и утвърждават. Теоретичните основи на неолиберализма произлизат от класическия либерализъм на XIX век. Общото между теоретичните концепции на класическия либерализъм и неолиберализма е, че най-доброто икономическо устройство е това, което е изградено на основата на пазарното стопанство, което се регулира от механизмите на свободната конкуренция. Но за разлика от либералните класици, които изцяло отхвърлят държавната намеса в икономиката, представителите на икономическия неолиберализъм признават намесата на държавата в икономическия живот, но само когато тя запазва основите на пазарното стопанство и свободната конкуренция.

В исторически план неолиберализмът е антитеза на икономическата система на кейнсианството (икономическа теория, обосноваваща необходимостта от намеса

на държавата в стопанския живот). Теорията за активната намеса на държавата в икономиката става господстваща в икономическата мисъл през 30-те и 40-те години на миналия век, но икономическите кризи от 70-те години показват, че: първо, държавата и правителствата са слаби регулатори на икономическия живот и второ, не е възможен икономически растеж в една постоянно дирижирана икономика.

След II световна война постепенно неолиберализмът започва да играе водеща роля в много страни на Западна Европа. Негови представители има в Англия (Лондонската школа), Германия (Фрайбургската школа), САЩ (Чикагската школа), Франция, Италия и Белгия. Основната причина за широкото разпространение на неолиберализма след Втората световна война се корени в конкретните икономически условия от този период и необходимостта от икономическа теория, чиито принципи да позволят ускорено развитие на страните след военната катастрофа.

В началото на 70-те години на XX век настъпва невиджан бум на неолиберализма в икономическата мисъл. В средата на 70-те години неолибералите получават общо признание след присъждане на Нобеловите награди по икономика на Фридрих фон Хайек и Милтън Фридмън. Неолибералната вълна залива индустриалните страни на базата на ускорения икономически растеж. Присъствието на неолибералите в икономическата мисъл е ангажирано с отхвърляне на прекалената намеса на държавата с всички произтичащи за свободата опасности.

Неолибералите считат, че държавата е неспособна да осигурява благоденствие на обществото и следователно са необходими строги ограничения върху нейните правомощия въобще и в частност в правото ѝ за данъчно облагане. Хайек и Фридмън смятат, че една система на пропорционално, а не на прогресивно данъчно облагане е в по-голямо съзвучие с принципите на неолиберализма. Пропорционалният модел би предотвратил преразпределителното облагане, което би могло да навреди на икономическата ефективност. В областта на финансовата политика неолибералите подкрепят принципа на балансиран бюджет. В областта на паричната политика според тях лишаването на държавата от нейния монопол върху издаването на пари е по-добро средство за контрол на паричните дейности, отколкото контрол с изменящи се правила. Общата икономическа цел на всички неолиберали е онази форма на ограничено управление под върховенството на закона, при която основните икономически правомощия на държавата – правото да облага с данъци, да изразходва и да пуска в обращение пари, се подчиняват на правила, не по-малко строги, отколкото правилата, защитаващи основните свободи на индивида.

Най-разпространената сред неолибералите аргументация в полза на “минимум държава” се позовава на договорни съображения. По отношение на социалното подпомагане те застъпват аргумента, че социалното осигуряване на бедните би могло да бъде част от един рационален обществен договор. Изобщо в областта на социалната политика неолибералите са за институции, които ограничават свободата във възможно най-малка степен. Освен това те възлагат на либералната държава и на либералната политика създаването и прилагането на антимонополни закони и мерки за защита на потребителите, или иначе казано, създаване на икономически климат, благоприятстващ свободната инициатива. Фридрих фон Хайек посочва, че спонтанните процеси в обществото могат да са

благотворни само на фона на правни институции, които сами са защитени от една принудителна власт и при които основните свободи са гарантирани за всички.

Въпреки че различните неолиберални концепции са изградени върху принципи като приоритет на частната собственост, ниски данъци, ограничена социална политика, стабилна парична маса, а обединяваща теза е ограничена намеса на държавата в икономиката и антирегулативизъм, то отделните неолиберални школи, които се обособяват, имат свои специфики. С най-съществен принос за развитието на неолибералната икономическа мисъл са Лондонската, Фрайбургската и Чикагската школа, а Лондонската школа се оформя като теоретичния център на неолиберализма.

Фрайбургска школа

Основоположник на неолиберализма в Германия е Валтер Ойкен (1891 – 1950), професор по политическа икономия във Фрайбургския университет. Привържениците на неолиберализма естествено се обединяват около него и неолибералното учение, изразявано от тях, получава името “Фрайбургска школа”. Съмишленици на Валтер Ойкен са Л. Ерхард, А. Мюлер-Армак, В. Рьопке, А. Рюстов, Ф. Бенон, Х. Гросман-Дертон. Те създават поредица от икономически теории, най-известна от които е теорията за “социалното пазарно стопанство”.

Икономическата основа на “социалното пазарно стопанство” според немските неолиберали е свободният пазар, основаващ се на свободна конкуренция, осигурявана чрез законодателните правомощия на държавата. Защиатавайки свободната конкуренция, представителите на Фрайбургската школа се стремят да ограничат монополизацията на икономическия живот и да защитят малките и средните предприятия. От друга страна, те смятат, че свободната конкуренция не може да се осъществява автоматично и за нейното поддържане са необходими “регулиращи принципи”. Според Ойкен е необходимо съдействието на държавната власт, която с помощта на определени икономически лостове е длъжна да съхранява “социалното пазарно стопанство” и да създава благоприятен икономически климат и правила за неговото функциониране.

Лондонска школа

Носител на неолиберализма в Англия е Лондонската школа, наричана често “неоавстрийска”, тъй като представителите ѝ възпроизвеждат идеи на Австрийската школа. Основоположник на Лондонската неолиберална школа е Фридрих Август фон Хайек (1899 г.), а други видни нейни представители са Карл Попър и Лайнъл Робинс.

В теоретичната система на Хайек основополагащо място заемат концепцията за икономическото развитие като стихийен процес, изключващ възможността за каквото и да било съзнателно управление и планиране на цялостния икономически живот, и схващането за икономическата свобода на индивидите като висша ценност. Според Хайек “спонтанният ред” (пазарната икономика) се създава по еволюционен път като несъзнателен резултат от съзнателните действия на хората, преследващи своите лични цели. За Хайек съществува механизъм, който води и направлява действията на много хора, движени от лични подбуди, към постигане на обща полза, въпреки че никой от тях не е ръководен от мисли за благо на обществото.

Хайек отхвърля преките форми на държавна намеса в икономиката, различните форми на протекционистична политика, като отговаряща на користните интереси на определени социални групи и слоеве (профсъюзи, фермери, бизнес). Държавата трябва да упражнява само административни функции, с които да следи да не се нарушава икономическата свобода на гражданите, т.е. да не се нарушават интересите на капитала и труда. Принципите на свободната конкуренция не допускат никакви обединения, които биха изменили закона за търсенето и предлагането. Поддържа се тезата, че монополните обединения не са закономерно явление, а се появяват, съществуват и се засилват благодарение на действията на държавната власт.

Чикагска неолиберална школа.

В края на 40-те години на миналия век в САЩ се появява неокласицизмът като едно от теченията на неолиберализма. Неолиберализмът в САЩ е представен най-ярко от чикагската група, чийто основател е Милтън Фридман, а нейни представители са Едуард Чембърлейн, Бенджамин Андерсън, Морис Копеланд. След разпадането на кейнсианската парадигма през 70-те години на XX век, идеите на Австрийската школа намират подкрепа от Людвиг фон Мизес, Мъри Ротбард, Израел Кризнър.

Монетаризмът е най-зрялата проява на неолиберализма (или неоконсерватизма, както е наричан още в САЩ) в Америка, придобиваща голямо влияние в края на 70-те и 80-те години на XX век. Основен негов представител и теоретик е Милтън Фридман. Стремещът на Фридман и на присъединилите се към него неолиберали е да се докаже несъстоятелността на кейнсианския модел, според който активната намеса на държавата е решаваща за стабилизирането на икономиката. Неолибералите отстояват становището за наличието на вътрешни сили за саморегулиране на икономиката. Те доказват влиянието на стабилизиращи фактори, които регулират икономическото равновесие, като подчертават основното значение на паричната система в този процес. Според някои монетаристи големите колебания в темповете на нарастване на паричната маса в обращение, породени от неправилната парична политика, провеждана от държавата, са причина за появата на инфлация, циклична безработица, кризи в платежния баланс и други негативни икономически явления.

Новата система, разработена от неолибералите в САЩ, предвижда свиване на контролните функции на държавните органи по отношение на икономическата дейност, ограничаване ролята на монополите и насърчаване на пазарната конкуренция, засилване на свободните, автоматично действащи пазарни стабилизатори и утвърждаване на първостепенната роля на инвестициите, спестяванията и потреблението.

Неолибералната вълна в световното икономическо развитие е свързана с обективния ход на развитие на страните до началото на 70-те години на миналия век. Неолибералите предприемат мощно настъпление срещу кейнсианските идеи и утвърждават неолиберализма като една от водещите концепции в съвременната икономическа мисъл. Той е теория на новото време, а неговите основни принципи са залегнали в основата на най-бързо развиващите се икономики през 80-те и 90-те години на XX век. Тези принципи са свободна конкуренция, пазарна икономика, държава, осигуряваща икономическа среда за нормално функциониране на пазарните механизми, и

ограничено държавно управление под върховенството на закона. Традиционна тема и днес за неолибералите е темата за икономическата свобода, която трябва да бъде обезпечена в общество на правото и морала.

Християндемократия

Християндемократията е политическо движение, възникнало в края на 19 век в тръсене на компромис между социализма и либерализма. Християндемократическата идеология се свързва с консерватизъм в моралната и културна сфера и протекционизъм в обществено-икономическите отношения.

История на християнската идея в европейската политика

Както казва френският християндемократ Роберт Шуман, тази идея се заражда още в началото на първото хилядолетие от новата ера – по времето на император Константин Велики и папа Силвестър I, когато се полагат християнските основи на Европа. До началото на Ренесансовия период християнските ценности успяват да станат главно съдържание на начина на възприемане на света в Европа. Непосредствено преди възникване на Лутеровата Реформация, духът на християнството /макар и само под формата на католическото му изповедание/ е духът на Обединена Европа или както казва Стефан Цвайг „Европа имаше един дух и едно сърце и то беше католическото“. Независимо от противоречивостта на историята, именно Реформацията, предизвиквайки процесите на хуманизиране и обновление на християнския морал и поведение, ражда върху този единен европейски дух кълновете на гражданското общество и политическите свободи в съвременното им разбиране. Не случайно „символи“ на демократичното развитие един век след възникване на Реформацията стават страни пряко свързани с нея като Англия, Холандия, САЩ. Англия е и родината на консервативната философия на Едмънд Бърк от края на 18-ти век и на първата партия нарекла се така през 1834 година. През този интервал от време се формират първите ясни концепции, от които по късно се ражда и политическото християнство. Историята на взаимодействието на британския консерватизъм и европейската християндемократия е направо казано цяла самостоятелна тема, но това което тук ни интересува са принципите на този консерватизъм, които се оказват изключително устойчиви и близки до християндемократическите. Независимо че политическата философия на консерватизма ни води към първата половина на 19-ти век, едва ли ще е погрешно ако цитираме живелия един век по-късно Чърчил, опитвайки се да създадем представа за основните принципи на консерватизма. Чърчил казва относно целите: „Да поддържа християнската вяра и да устояваме на всички атаки срещу нея... Да поддържа законите, реда и безпристрастното правосъдие, упражнявано от съдилищата, които да са освободени от намеса и натиск от страна на изпълнителната власт... Нашата консервативна цел е да съградим демокрация на притежаващи собственост хора, които да са както независими, така и вътрешно обвързани... Не вярвам в търсенето на панацея или универсални лекове, на които да отдаваме цялото си доверие и съдбините си, опитвайки се да ги пробутаме като патентовано лекарство на всички хора.“ Консерватизмът, и по специално английският, интегрира в себе си както чисто традиционалистически идеи /включително

съсловно-монархически/, така и чисто християнски. Близко 20 години след като Британската партия на торите приема своето име Консервативна, възниква друга партия – предвестник на бъдещата християндемокрация – Католическата партия на центъра, учредена през 1852 г. в Германия, както и Френската католическа партия, възникнала непосредствено след революцията от 1848 г. Всички те през 19-ти век все още защитават главно национални задачи и нямат ясна програма. Като че ли единодушно се приема, че ключовият документ, стоящ в основата на преобразяването на предходни политически идеи в това, което е съвременната християндемокрация, е енцикликата на папа Лъв XIII „Рерум новарум“- Нови времена, издадена през 1891 г. Повод и пряка тема са правата на работниците, настъпващите революционни социалистически брожения и необходимостта църквата да изрази позиции по основните въпроси на обществения живот в най- прагматичен аспект – „1. Духът на революционните промени, който отдавна тревожи народите по света, вече излезе извън политиката и доби осезаемо влияние върху такива сродни на политиката сфери, каквато е реалната икономика... 2. Ето защо,... ние се обръщаме към вас, в интерес на Църквата и на общото благоденствие, с послание за политическата власт, човешката свобода, християнската уредба на държавата и други подобни въпроси.“ Като основни тези на енцикликата могат да бъдат посочени: - Частната собственост е важно условие за нормално функциониране на обществото – „Защото по своята природа всеки един човек има правото да притежава своя собственост“. – Държавата не трябва да се намесва сериозно в икономическия живот на хората. „Не е необходимо да се намесва държавата. Човекът предшества държавата и притежава, още преди създаването на каквато и да било държава, правото да осигурява поддържането на своето тяло.“ – Семейството е ключов елемент на обществото и трябва да бъде извън прякото вмешателство на държавата – „Следователно имаме семейство, „обществото“ в дома на човека, много малко общество, но трябва да признаем – все пак истинско и по-старо от държавата. Семейството си има свои права и задължения, характерни за него, които са твърде независими от държавата.“ – Различията между хората са естествени и поражданите от това противоречия не трябва да бъдат повод за антагонизъм, а основа за търпеливо търсене на позитивно за всички многообразие – „Хората се различават по своите възможности, умения, здраве и сили. Различията в имуществата са необходим резултат от различните възможности. Такова неравенство съвсем не е неблагоприятно – както за индивида, така и за обществото.“ „Взаимното споразумение носи красотата на добрия ред, докато постоянните конфликти неизбежно водят до бъркотия и варварщина.“ – Достойнството на човека и отговорността са в основата на отношенията между труда и капитала – „... да се уважава достойнството на всеки човек като личност, дарена с християнска същност.“ – Частната собственост е неприкосновена, но трябва да се използва и в името на солидарността – „Законно е – казва Св.Тома Аквински – човек да притежава частна собственост; това е необходимо за да се продължи човешкото съществуване. Но на въпроса „Как трябва да се използва собствеността?“ Църквата без колебание отговаря с думите на светия доктор: „Човек не трябва да приема своята собственост като лично притежание, а като нещо общо и да я споделя без колебание с другите, когато изпаднат в нужда.“ – Солидарността е основа на гражданското общество – „Брат, подпомаган от брата, е като силен град“ /Еклезиаст 4:11/.“ Именно този силен импулс свързва

хората в гражданското общество“. Предходното развитие на политически партии с християнска насоченост, както и ясното концептуализиране на идеите на бъдещата християндемократия в енцикликата на папа Лъв XIII води до създаване на първата съвременна християндемократическа партия в Италия през 1919 г. В една от следващите си енциклики – „Гравес де комуни“ Лъв XIII дава и своето определение за християндемократията – „християнската демокрация е полезна дейност на всички вярващи християни в интерес на народа.“ Ръкоположеният за католически свещеник през 1894г. Луиджи Стурцо освен чрез духовните си задължения се включва активно в обществения живот и чрез политиката. Бива избран за кмет на родния си град Калтаджироне, както и за депутат от област Катания. След като получава одобрението на католическата Църква и лично на папа Бенедикт XV той създава през 1919 година Италианската Народна Партия, която още на първите избори, в които участва през същата година, спечелва 20% от депутатските места в парламента на Италия. В програмната си декларация партията посочва, че мисията на християндемократията е да бъде носител на третия път между социализма и либерализма. Натрупаният дълъг политически опит на Германската Католическа Партия на Центъра, поредицата от обърнати към политическите проблеми Папски енциклики и появата на Италианската Народна Партия създават към началото на 20-те години тази сплав от идеи и опит, която представлява базата на съвременното разбиране за връзката между вярата и общественото устройство, между християнството и политиката. Последвалите политически и икономически трусове в Европа, свързани с фашизма и Голямата депресия, подтискат почти за 20 години демократичните политически системи в голяма част от европейските страни, и в частност именно там, където се заражда съвременната християндемократия – Германия и Италия. Непосредствено след 1945 г., като своеобразна реакция на тоталитаризма, именно в Германия и Италия се развиват най-мощните в десетилетията след войната християндемократически партии. През 1946 г. е възстановена Народната партия на Италия под името Християндемократическа партия с председател Алчиде Де Гаспери. Непосредствено след войната в западните окупационни зони на Германия започват активно да действат Християндемократическият съюз /ХДС/ под ръководството на Конрад Аденауер /след 1949г./ и Християнсоциалният съюз /ХСС/. Съюзът между ХДС/ХСС управлява Германия без прекъсване в продължение на 20 години след създаването на Федерална Република Германия през 1949 г. Германия, под водачеството на Аденауер успява напълно да разгради тоталитарното наследство и да изгради демократичен правов ред. Паралелно с това ясната и последователно изпълнявана икономическа програма превръща страната в най-силната икономика на Европа. От особено значение за нашия интерес в случая е изключителният успех, постигнат от немските християндемократи, в унищожаването на тежкия духовен недъг, разяждал християнската принадлежност на немския народ, определяната като „тевтонски бяс“ от много автори черта в психологията на поведение на немския народ от времето на Фридрих Велики и средата на XVIII век до края на втората световна война. През първите десетилетия след 1945 духът на германската нация като че ли се връща окончателно в лоното на християнските и хуманитарни ценности. Преобразяването, настъпило за броени години, довежда до невероятното за предходните столетия превръщане на Германия от източник на европейски конфликти в основен двигател на Европейското обединение.

Всъщност от тук нататък историята на европейската християндемократия става преди всичко история на европейската интеграция.

Християндемократията и Европейската интеграция

Християндемократическата идея се оказва в основата на създаването на Европейския Съюз. Лидерите на Европейската християндемократия създават още през 1947 г. структура за взаимодействие на наднационално ниво, наречена Нови Интернационални Групи със седалище в Швейцария. Първи и огромен по значението си резултат от работата на европейските християндемократически партии става създаденият предшественик на днешна Обединена Европа – съюзът, наречен Европейска Общност за Въглища и Стомана /ЕОВС/. Предложението за създаване на ЕОВС е направено от френския външен министър и християндемократ Роберт Шуман. Показателно за тази първа и решителна крачка към европейското обединение е, че от шестте учредили я страни /Франция, Германия, Италия, Холандия, Белгия, Лихтенщайн/ пет се управляват в този момент – 1951 г. – от християндемократи /с изключение на Белгия/. Не би било пресилено да се твърди днес, че философията на Обединена Европа – символ на епохата, в която живеем, е християндемократическата политическа философия. Политическото действие е плодотворно подкрепено от редица църковни християнски авторитети. Още през 1948 г. Папа Пий XII казва: „Никой няма да спори, че около създаването на един европейски съюз ще изникнат много трудности... Но не бива да се губи време. И ако се залага на идеята – съюзът да постигне целта си, и на волята – той да служи плодотворно на каузата на европейския мир и единство, на каузата на икономическия мир и на вътрешноконтиненталната политика, крайно време е съюзът да бъде създаден.“ Църковната подкрепа има дълбоките си корени и извън анализа на текущата ситуация и нужди на европейските народи. Както пише архиепископът на Кьолн Йозеф Хьофнер – „От първа необходимост е да си припомним духовните основи на Европа. Свети Бенедикт, Свети Бонифаций, Свети Филиборд – да споменем само неколцина – не са познавали национални граници. Посланието на Евангелието разрушава държавните граници. Не в модерните идеологии, а в Евангелието и в християнската традиция ние ще открием основите за една нова Европа.“ Ето какво казва и Съветът на Евангелистката църква в Германия – „Християнската вяра е от решаващо значение за бъдещото развитие в Европа. От дълго време Европа и християнството са едно цяло. Християнството е жителният извор за Европа.“ Планът за създаване на Обединена Европа, както е известно, търпи развитие със създаването през 1957 г. на Европейската Икономическа Общност. През 1965 г. НИГ се преобразува в Европейски Съюз на Християндемократите. /ЕСХД/. Общността на християндемократите от различните страни, действаща единно от самата поява на общите европейски институции, създава ключов прецедент принудил още от учредяването им европейските институции да постановят, че интересите няма да бъдат застъпвани по нации, а „транснационално“ в „политически семейства“. Фракцията на християндемократите още при създаването на Общността на шестте /ЕАСТ/ има 38 от общо 78 депутати. Без да постига абсолютно мнозинство, и в последващите европейски структури, и до днес тя си остава една от най-влиятелните фракции в Европейския парламент. С развитието на общоевропейските структури и приемането на нови членове в Европейския

икономически съюз през 1973г. /Великобритания, Ирландия, Дания/, последователното развитие на християндемократическата философия за Обединена Европа намира своята нова реализация в подготовката на следващата стъпка – създаване на наднационална Християндемократическа партия. На заседание на християндемократическата фракция в Страсбург през юни 1974 г. за пръв път се появява в ясен вид тезата за създаването ѝ. Партията е основана през 1976г., а през 1978 г. е първият конгрес. Председател на партията става белгийският християндемократ Лео Тиндеманс. Избраното название на партията е Европейска Народна Партия /ЕНП/. Още в първата политическа декларация на ЕНП могат да се намерят синтезирани общите християндемократически принципи: „Политиката ни се определя от човешки образ, изграден върху изконните християнски добродетели. Той намира израз в безценните и неприкосновени качества – достойнство, свобода и отговорност на индивида. Той включва равнопоставеност в различието, стремеж към самоизява и съзнание за човешкото несъвършенство.“ До началото на 90-те години в европейската християндемократия текат консолидационни процеси и конкретизиране на програмата за действие. През 1990 г., непосредствено след началото на демократизацията на Източна Европа, ЕНП предлага да се работи за създаване на „федерална конституция за Европейския съюз“. През 1992 г. е приета подробна програма на партията, в която по удивителен начин са съчетани християнските корени на партията, крайната политическа цел – Обединена Европа и принципите, осигуряващи безпрепятственото постигане на тази цел при запазване на цялото исторически сложило се Европейско национално и регионално разнообразие и постижения. В текстовете, касаещи представата за човека, се казва: „/101/ Ние, християндемократите, членове на ЕНП, се обявяваме за ненакърнимото достойнство на всеки човек. Ние разглеждаме човека като субект на историята, а не като неин обект. /102/ Като носители на европейско-християнски ценности, ние виждаме във всеки човек личност – едно единствено по рода си човешко същество, което нито може да бъде заменено, нито сведено до друго същество, което по природа е свободно и отворено към трансцедентното. /103/ Всеки човек зависи от общуването си с другите. Като свободна, солидарна и отговорна личност той може да участва в изграждането на обществото. Много от нас мотивират подобен ангажимент с убеждението, че са призовани да се включат в творческото и освобождаващо Божие дело.“ Политическите измерения на връзката с християнската вяра също са определени по категоричен начин: „/163/... ние не отричаме зависимостта между християнските ценности – проникнати от Евангелието и от културното наследство на християнството и човешките права, както и демократичните идеали: свобода и отговорност, изначално равенство между хората, солидарност и справедливост. /164/ Това са принципите и ценностите, залегнали в основата на политическото мислене и действията на ЕНП. Ние откриваме нашата сила и убедителност в постоянното позоваване на ценностната ни система. /165/ ЕНП е християндемократическа, неконфесионална партия, преди всичко политическа партия на ценностите.“ Безспорно, по пътя към Обединена Европа преодоляването на национализма и регионализма е от решаващо значение. Историята на Европа от последните столетия доказва ужасяващите рискове в това отношение. Опитът да бъдат подтискани различията не е издържан нито в морално, нито в политическо отношение. Моделът на европейската християндемократия стъпва на ясен

подход, основаващ се на принципа на субсидиарността, определящ прехвърлянето на максималните възможни правомощия на регионалните и местни общности, освен в случаите, когато националните и наднационалните институции са доказано по-ефективни в решаването на дадени проблеми.

Субсидиарният подход – предаването на максималната възможна власт на местно ниво, когато това не накърнява общите интереси, като принцип на действие напълно оправдава съществуването си както може да се види от успешното развитие на европейската интеграция. Може да се каже, че с приетата програма на ЕНП, както и последвалото вливане в края на века на ЕСХД в ЕНП, единството на европейската християндемократия, както и ясното подробно целеполагане е приключено.

Социалдемократия

Социалдемократията е политическа идеология, която се заражда в края на XIX век от социалистическото движение. За разлика от марксизма, чиято цел е премахването на капитализма, то цел на социалдемократията е преобразуването му и премахването на неговите недостатъци. Напоследък се наблюдава все повече отдалечаване на социалдемократическите партии от техните корени.

Като цяло, съвременните подръжници на социалната демокрация проповядват следните виждания:

- Смесена икономическа система, съставена главно от частна собственост, но и от субсидирани или притежавани от държавата програми за образование, здравеопазване и други социални дейности.

- Правителствени институции, които регулират частните компании с оглед опазване интересите на работещите, консуматорите и за защита на конкуренция.

- Широка система за социална защита (противодействие на бедността, помощи за безработица, развита пенсионна система)

- Средно до високо данъчно облагане от прогресивен тип за осигуряване на финансиране на правителствените разходи.

Деветнадесетият век е век на формиране на съвременното лице на Европа. Феодализмът си отива, подгонен от парната машина, металите, електричеството, нефта. Войни и революции чертаят граници на големи и малки държави. В историята влизат имена на големи и малки политици. Учени откриват тайните на звездите и атомите, изясняват отношенията маймуна човек. От чупенето на машината — „виновник“ за мизерията на работника, от организирани демонстрации се достига до политическата партия, която се бори за решително подобряване на положението на бедните, като се вземат властта и парите на богатите.

В теорията за светлото бъдеще се появяват имената на Маркс и Енгелс — бащи на идеята за насието като акушерка на прогреса. В хаоса на миналото те се стараят да открият закономерности, които подготвят необратимо комунистическата революция, възшествието на диктатурата на пролетариата. Тази диктатура щяла да доведе до изчезване на класите, а с тях и самата държава — омразна и омръзнала на свободолюбивия човек институция. Наричат последователите на тези идеи пролетарски революционери. В края на

века все по-често ги наричат и марксисти. Работническата класа, която непрекъснато множи редиците си, е благоприятната почва за разпространението на тези идеи.

Друга посока за развитието на теорията за светлото бъдеще сочат мислители, убедени, че отношенията човек—човек трябва да бъдат... човешки! В хармония и с общи усилия всички социални слоеве, които изграждат пирамидата на обществото, трябва да дадат своя принос за издигането на жизненото равнище, за развитието на просветата и културата, за оздравяването на морала, за демократизирането на политическия живот, за по-голяма социална справедливост — това е програмата на голяма група от теоретици и политически дейци, които никога не са приемали идеите на Маркс за изостряне на класовата борба на работниците срещу капиталистите.

И двете групи, и сродни с тях са клонове на едно голямо семейство, вярващо в социално справедливото общество на бъдещето. В края на века и началото на ХХ в. голяма част от марксистите променят своето отношение към идеите на класиците — на създателите на теорията за научния комунизъм. Безспорният лидер на ревизионистите е германският социалдемократ Едуард Бернщайн. Той съветва ГСДП да има смелостта да се раздели с революционната фразеология, да погледне действителността в очите и да се превърне в партия само на демократическите и социалистическите реформи. Своите идеи Бернщайн развива през 1899 г. в станалата знаменита книга „Предпоставките на социализма и задачите на социалдемократията“. По-късно Бернщайн обяснява, че е отхвърлил постановката за близкото рухване на буржоазното общество и е казал, „че социалдемократията не трябва да основава своята тактика върху надеждите за неизбежната му катастрофа“.

Бернщайн отхвърля основни марксистки прогнози за влошаване на положението на работническата класа, за разделяне на обществото на две обявили си война на живот и смърт класи, за невъзможността това общество да се реформира и развива демократично, за революционното събаряне на капитализма. Опитите според него да се обяви марксистката диалектика за шперц, който отваря всички врати, който може да разреши всички проблеми на работническата класа, не водят до революция, а до насаждане на утопии.

Основната теза на ревизионистите е, че единственият път който води към социализъм, е еволюционният, че социализмът не означава скъсване с либерализма, а негово най-пълно осъществяване. Поради това Бернщайн пише фразата, която влиза историята на социалдемократията: „Движението е всичко и това, което обикновено наричат крайна цел на социализма, е нищо“!

Изводите на Берщайн за задачите на социалдемократията са поддържани не само в Германия, но и в много други страни от социалдемократи, които правоверните марксисти наричат социалреформисти. Мнозинството от германските социалдемократи е повлияно силно от тези идеи, дори и когато не ги приема изцяло, какъвто е случаят с безспорния лидер на партията Карл Кауцки.

Във Франция започва и практическото приложение на ревизионизма — през 1899 г. социалистът Милеран, депутат в Камарата, става министър на търговията и промишлеността и съдейства за намаляване на работния ден с повече от един час, за държавния контрол върху условията на труд във фабриките, за поощряване на организирането на работниците в профсъюзи.

Тук лидерът на немарксисткия социализъм е Жан Жорес, който създава и социалистическа партия, различаваща се от марксистката с идеите си за демократична еволюция на обществото, за просвета на народните маси.

Във Великобритания идеите на Маркс не намират сериозен отзвук. Работниците са организирани в трейдъниони, а политическата им просвета се води от хора, за които социализмът е общество, което уважава християнските ценности. Към това общество се върви не чрез класова омраза, а чрез парламентарни избори и реформи. Водеща роля в социалистическата мисъл тук си е извоювало Фабианското общество, което предлага нови идеи на световното работническо движение: за постепенно преминаване към държавата на основни производителни сили на обществото; за използване на кооперацията като средство за защита от търговци спекуланти и като училище по колективизъм; за разширяване правата на общините. Едни от най-големите английски писатели на всички времена Бърнърд Шоу, е фабианец и е първият, който още в 1888 г. нарича бъдещото общество „демократичен социализъм“. Фабианците са между организаторите на лейбъристката партия във Великобритания.

В България още с появяването си социалдемократическото движение се разделя на два потока. Обособилите се в самостоятелна партия социалисти-реформисти преработват марксизма според българската почва — в условията на тепърва тръгващо по пътя на демократичния капитализъм общество. За Янко Сакъзов най-справедлива държава се постига само с общите усилия на класите и поради това сполучливо наричат последователите му широки социалисти или общоделци.

Първата световна война е изпитание и школа за социалдемократията от европейските страни. Октомврийският преврат на болшевиките разделя завинаги социалдемократическото семейство. Веднаж старият австрийски социалдемократ Виктор Адлер, шегувайки се, казва на Плеханов „Ленин е ваш син“, а Плеханов му отговаря „Ако той е мой син, то той е един незаконен син.“ Болшевиките напускат това семейство и от обикновени ренегати се превръщат в негови неприятели — компрометират го с тоталитарната съветска система, а учениците им — комунистите — с методите си на политическа борба в демократичните страни. Увлечените от болшевишката пропаганда работници и интелегенти започват да се разочароват от политиката на правителството на Ленин, което не може да спечели на своя страна дори собствените си работници и селяни, а милиони мори с глад.

Водещите личности на международната социалдемократия отхвърлят идеите за идване на власт с преврат и запазването на властта с диктатура. Терорът на болшевиките ги заставя да поведат голяма дискусия за стойността на марксизма в условията на ХХ в. и в светлината на промените в живота на човечеството, настъпили със световната война. Мнозинството от социалдемократите не може да има нищо общо с т. нар. марксизъм-ленинизъм и дори с по-голямата част от идеите, обявени за марксистки.

Под мантията на пролетарска диктатура, пише Кауцки, се крие модерен източен деспотизъм и от която и страна да се гледа тази диктатура, тя се оказва негодно средство за преминаване от капитализъм към социализъм. Едновременно с развитието на пролетариата се развива и демокрацията и „парламентарният път за завладяването на политическата власт от пролетариата ще бъде пътят на демокрацията“. „Демократическата република е държавната форма за господството на пролетариата“ и за осъществяването на

социализма, е мнението на Кауцки, но в много европейски страни социалдемократите ще управляват, без да поставят въпроса за свалянето на монархията.

Кауцки се спира на споровете, породени от една предпочитана от болшевиките мисъл на Маркс, че „насилието е акушер на всяко старо общество, бременно с ново“. Тези, които го цитират, пише Кауцки, забравят, че Маркс изрично предупреждава „да не се прескачат естествените фази на развитието“. Тезата на социалдемократията е, че насилието, диктатурата, може да се приложи само след като се вземе властта, и то само в случай, че съборените от власт класи оказват съпротива и започнат гражданска война. Един акушер, пише Кауцки, който си служи с насилствени средства, за да накара да роди една бременна в петия месец, може и да се похвали, че е съкратил срок на бременността, но дете няма да има, а и майката ако оцелее, ще бъде щастлива. „Подобно акушерство засега се упражнява над бедната Матушка Русия от няколко лекари, които претендират, че са минали Марксовата школа. Тези господа медици заявиха с шарлатански тон, че тяхното насилие било изпитано средство «за скъсяване и смекчаване на родилните мъки на социализма».“

Темата за насилието вълнува свършено основателно социалдемократите. През 1919 г. един от видните теоретици от т. нар. австромарксистка школа Макс Адлер също коментира горната мисъл на Маркс и заключава: „Когато диктатурата на пролетариата стане искане на целия трудов народ, само тогава насилието ще стане истинска, ако от нея изобщо има нужда, акушерка на една нова епоха, пристигнала в срока на узряването си.“ Липсата на узряло за социализма общество, липсата на икономическа и политическа зрелост не може да се замести с диктатурата — това е тезата на социалдемократите. И те предупреждават болшевиките — с терор може да се държите на власт, но ще бъде невъзможно да задоволите материалните нужди на народа и „тотално ще изоставите цялото морално и културно съдържание на социализма“ (М. Адлер). Социалдемократите отхвърлят и оправдателния аргумент на болшевиките, че дори и да имало невинни жертви на терора, дори и да строели с насилие, те строели новото общество в интерес на всички трудещи се. Адлер сравнява този аргумент с германската поговорка, с която си служели някога католиците: „Стани ми брат или ще ти счупя главата.“

Най-авторитетният австромарксист е Ото Бауер. В началото на 1920 г. в книгата си „Болшеvizъм или социалдемократия“ той дава подробен отговор на въпроса, защо в Европа са неприложими болшевишките методи на борба за власт и управление: преминаването към социалистическо стопанство тук трябва да стане не чрез скъсяване на връзката със старото държавно и стопанско управление, а „да се извърши чрез постепенно, планомерно, системно преустройство на капиталистическите организационни форми“; демокрацията е формата, чрез която пролетариатът няма да обезправи другите класи, които са му необходими за икономическото развитие, а и като контролираща властта опозиция. Предвиждането на Бауер е, че именно поради това първата фаза на икономическото преустройство на обществото, предприето от болшевиките, ще бъде „една неотстранима анархия и тъкмо затова втората фаза ще бъде един неизбежен деспотизъм“. В Европа подобна диктатура ще доведе до грамадни стопански и социални сътресения и под тежестта им самата диктатура ще се провали, продължава Бауер. Докато в диктатурата социалдемократията вижда само „средство за спасяване на демокрацията от непосредствената опасност на

една антидемократична контрареволуция“, в нея болшевиките влагат суеверна вяра в чудотворната сила на властта, живеят със заблудата, че „всемогъществото на едно господстващо малцинство може и трябва да наложи на послушната маса по-висши форми на живот“.

През 1919 г. идейните различия между комунисти и социалдемократи вече са тъй ярко проявени, че между техните интернационали лежи цяла пропаст. Своя социализъм социалдемократите вече започват да наричат „демократичен“, за да го отличат от „кървавия“ социализъм на болшевиките. Двата интернационала вече са олицетворение на два различни свята — на парламентарното и на тоталитарното общество, всеки със своето оръжие в ръка — бюлетината и пушката.

Първата партия, която отразява с нова програма дълбоките промени, настъпили със световната война, е Германската социалдемократическа партия. Конгресът ѝ през септември 1921 г. приема новата програма на партията — за изграждането на демократичен социализъм. В ГСДП членуват 1 200 000 души, а в изборите за Райхстаг през 1920 г. тя получава 6 100 000 гласове. В същите избори независимата социалдемократическа партия получава 5 млн. гласове, а ГКП — само 590 хиляди.

Възстановеният Втори интернационал не обединява всички социалдемократи. Една част от тях са недоволни от поведението на германските социалдемократи, гласували в Райхстага кредитите за войната. Друга част се колебае дали да поеме път, който води до пълно скъсване с марксизма, и приема тактиката на изчакване на завой на болшевишкия режим от военния комунизъм към по-мек режим, дори към държавен капитализъм. Трета част е приела октомврийския преврат като свършен факт, като революция, която открива нова епоха пред световния пролетариат. Тези социалдемократи са били готови да влязат в Коминтерна с надеждата да цивилизоват болшевиките, да обяснят, че ако в Европа следват Ленин и Троцки, комунистическите партии никога няма да спечелят мнозинството от работническата класа.

Партиите, които през 1919 г. не се приобщават към Втория интернационал, през 1921 г. във Виена създават нов интернационал. В него влизат т. нар. социалдемократи центристи от Австрия, Белгия, Великобритания, Германия, Франция, Швейцария и други страни, включително и меншевики и есери — общо 20 партии от 13 страни. Поради междинното му положение — вляво от Втория интернационал и вдясно от Третия, а и поради по-дължкото му име — Международно работническо обединение на социалистическите партии, в историята той остави с шеговитото наименование Две и половина интернационал. Звездите на интернационала са Кауцки, Бауер и Фридрих Адлер (син на Виктор Адлер), Жан Лонге (от ФСП, внук на Маркс), Грим (от швейцарската партия), Мартов (от меншевиките), Чернов (от есерите). През 1922 г. във Виенския интернационал влизат 24 социалистически партии с повече от 2 млн. членове.

Ръководителите му съзнават, че между техния интернационал и Москва лежи пропаст, а само с един лек скок може да се озоват при своите братя от Втория интернационал, които ги очакват с нетърпение.